



Vaikuttajat valistuksen ajassa

Osmo Pekonen ja Johan Stén:
Valon aika. Art House 2019.

Valistuksen eli valon ajaksi kutsutaan sekä kulttuurissa että tieteessä 1700-luvulla vallinnutta ajanjaksoa, jonka aikana otettiin monia tieteellisiä, poliittisia ja kulttuurisia edistysaskelita, jotka loivat pohjan nykyisille arvoille ja maailmallemme. Vaikka aihepiiri on laajasti tunnettu ja käsitelty, valistusajan klassikkokirjallisuutta on suomennettu varsin vähäisesti, eikä kyseisen aikakauden historiallisista edistysaskelista ole Osmo Pekosen ja Johan Sténin mukaan kirjoitettu suomeksi paljonkaan. Tämä tuntuu hiukan yllättävältä siihen nähden, että Finna-haun mukaan yksistään jo suomeksi löytyy sinänsä paljon valistuksen aikaa käsitteleviä kirjanimikkeitä. Ilmeisesti näissä teoksissa valistusaikaa käsitellään kuitenkin yleisemmällä tasolla ja lähinnä popularisoivasti.

Tätä taustaa vasten tekijät tarkastelevat valistuksen aikaa 20 henkilökuvalle, joiden suhteen kirjoitusurakka on jaettu puoliksi. Näkökulmaa on selvästi haluttu laajentaa perinteisestä filosofian sekä poliittisen historian tarkastelusta luonnontieteisiin.

Avainasemaan nousevat tässä tiedemiehet ja filosofit, joista on huomioitu ilahduttavasti muitakin kuin ranskalaisia. Pekonen ja Stén ovat perehtyneet aihepiiriin, sillä kumpikin on laatinut väitöskirjan

oppihistoriasta. Molempia kirjoittajia yhdistää myös se, että alun perin matematiikasta väitelleinä he ovat kaksinkertaisia tohtoreita.

Ei ylivertaisia ihmisiä

Pekosen ja Sténin esiin ottamien vaikuttajien henkilögalleria on monialainen. Joukossa on mekaniikan taitajia, astronomeja, matemaatikkoja, tilastotieteilijöitä, luonnontieteilijöitä tai vain muuten useista eri tieteenaloista kiinnostuneita ja näillä saroilla kunnostautuneita miehiä.

Valistuksen aikaan vallinneissa rakenteissa naiset eivät saaneet juurikaan jalansijaa tieteen ja filosofian kentällä. Poikkeuksen tässä muodostaa ranskalainen Émilie du Châtelet, jonka saavutuksista fysiikan saralla kerrotaan aiheellisesti ja seikkaperäisesti. Hän ranskansi Newtonin *Principia*-teoksen ja hänen laatimaansa käännöstä käytettiin Manner-Euroopassa vuosisatoja. Lisäksi hän kunnostautui laatimalla *Institutions de physique* -oppikirjan, mikä johdatti du Châtelet'n tiedeakateman jäsenyyteen Italiassa. Hänestä syntyvä kuva on mielenkiintoisen kaksijakoinen, koska tosialta hän oli etuoikeutettu, yllälistä elämää eroottisessa vapaudessa viettänyt ylhäisörouva, jolla oli toisaalta myös kunnianhimoa ja näyttämisen halua luonnontieteellisellä areenalla.

Useita teoksessa esiteltyjä vaikuttajia yhdistää se, että aineelliset lähtökohdat ovat olleet vaatimattomat. He ovat olleet kuitenkin opinhaluisia ja perusteellisia ihmisiä, jotka ovat päässeet eteenpäin hellittämättömällä ahkeruudellaan ja määrätietoisuudellaan. Tähän on toki tarvittu sitäkin, että heidän lahjakkuutensa on havaittu jo nuorena iässä, jolloin he ovat saaneet tukijoita ja mahdollisuuksia päästä "piireihin". Tällainen ura toteutui esimerkiksi luonnontieteilijä Georges Louis Leclercin ja tähtitieteilijä Jean-Sylvain Bailyn kohdalla.

Kirjaan valituista filosofeista ja tiedemiehistä tuodaan esiin hei-

dän työtään ja tieteellisiä saavutuksiaan, joista jotkut ovat kestäneet paremmin aikaa kuin toiset. Henkilöitä itsessään ei käsitellä kuitenkaan minään ylivertaisina ihmisinä, vaan heistä tuodaan esiin inhimillisiä heikkouksiakin. Esimerkiksi Bernoullin maineikkaaseen tiedesukuun kuuluneet ensimmäisen polven veljekset Jakob I ja Johann I olivat äärimmäisen herkkiä ja ylpeitä ihmisiä, joiden keskinäisiä välejä sävytti epäluulo ja lopulta riitaisuus. Kun Johann I sai jakaa Daniel-poikansa kanssa vuonna 1734 voiton Pariisin tiedeakateman kilpailussa, isä koki asian niin nöyryyttäväksi, että katkasi vihastuneena välit poikaansa loppuikäseen.

Leclerc (myöh. Buffon kreivi) kuvautuu yläluokkaisen häikäilemättömänä, omavaltaisena ja ahneena miehenä, joka panosti ylläiseen elämään ja varallisuutensa kasvattamiseen, vaikkakin oli aina altis auttamaan taloudellisesti alustalaisiaan ja ystäviään. Kasvi- ja eläinlajien nykyisen taksonomania luonut Carl von Linné oli omasta arvostaan ja merkityksestään hyvin tietoinen ja herkkähäipiäinen tiedemies, joka ei ottanut mielellään vastaan kritiikkiä. Matemaatikko Jean Le Rond saattoi prioriteettipelkojensa johdosta tutkimuksiaan julki väliillä liiankin hätäisesti ja nopeasti. Lisäksi hän osasi hankkia vihamiehiä ja käyttäi sumeilemattomasti valtaa toimiessaan viimeisinä vuosinaan Ranskan akatemian vakituisena sihteerinä.

Historiaan muistetuimmin jääneistä valistusajan vaikuttajista kirjassa otetaan esiin Linnén lisäksi Anders Celsius, François-Marie Arouet alias Voltaire, Benjamin Franklin ja Jean-Jacques Rousseau. Viimeksi mainitun suhteen tosin kuvaus keskittyy enemmänkin hänen saarensa sijainneeseen muistomerkkiinsä ja häntä ihaileviin ihmisiin. Voltairea kuvataan yhtä lailla enemmän hänen osallisuudestaan kuuluisassa Calas'n jutussa, joka aiheutui tämännimi-

sen perheen pojan tekemästä itsemurhasta ja sen aikaansaamasta maanlaajuisesta kohusta. Tässä yhteydessä pistävää Voltairea olisi helppo ajatella lämpimäksi, miltei idealistiseksi, vaikka luultavasti miehen pontimina oli lisätä omaa tunnettuuttaan tapahtuman avulla.

Valokeilaan pääsystä haaveili myös Jean Francois de Saint-Lambert, jolla ei ollut mitään luonnontieteellisiä ansioita. Hän yritti kunnostautua jonkinlaisena valistuskirjoittajana ja kuolemattoman runoelman laatijana. Tämä hiukan auervaaramaiseksi kuvattu sotasankari ja runoilija onnistui pääsemään kuitenkin ajan tunnettuuden valistusnaisten suosioon. Mies on käytännössä unohdettu, mutta vähemmälle muistamiselle ovat jääneet muutamat sellaisetkin tiedemiehet, jotka eivät edes haaveilleet huomiosta. Tällainen oli esimerkiksi vaatimaton ja syrjään vetäytynyt Samuel Klingensterna, jonka Stén nimeää jopa Ruotsin matematiikan isäksi. Astronomi (abbé) Nicolas-Louis de La Caille oli puolestaan kiusaantunut saamastaan tiedesankarin maineesta. Hän ei halunnut huomiota ja julkisuutta, vaan pikemminkin rauhaa voidakseen jatkaa tähtitieteellisiä havaintojaan ja laskelmiaan.

Kuvan rikastumista ja syventymistä

Kokonaisuudessaan teos antaa paljon lisätietoa ja tuo jopa esiin jotain uuttakin valistusajan tiedevaikuttajista. Ruotsin insinööri-aidon isäksi tituleerattu Christopher Polhem opetti muun muassa nuorta insinööriopiskelija Augustin Ehrenswardiä, jonka jälkimaailma muistaa parhaiten Viaporin linnoitusten rakennuttajana. Kukaan tuskin enää muistaa, että Ruotsissa oli käytössä vuosina 1740–53 Celsiuksen itsensä kehittämä kalenteri, joka pyrki juliaanista kalenteria parempaan ajanlaskuun. Keksisjänä kunnostautuneen Franklinin oivalluksista saatetaan muistaa ukkosenjohdatin, mutta harvemmin kaksiteholaseja, keinu- tuolia tai jopa kesäaikaa, jotka oli-

vat yhtä lailla hänen luomuksiaan.

Taksonomiastaan parhaiten muistetun Linnén kuva rikastuu, kun artikkelissa otetaan esiin hänen vasta myöhemmin löydetty *Nemesis Divina* -kirjoituskokoel- mansa. Kokoelma osoittaa miehen olleen myös teologinen ja moraa- lisen pohdiskelija, joskin kohtalo- ja kaitselmususkon merkkejä on löydetävissä jo hänen kirjallisista luonnontieteellisistä töistään. Vaika Linné oli luonnontieteilijä, hän uskoi Jumalaan ja tämän vaikutuk- seen kaiken taustalla.

Artikkeleissa tuodaan esiin myös valistuksen aikaan liittyntä mentaliteettin historiaa. Calas'n juttua luotaava esse antaa samalla kuvaa, miten itsemurhaan suhtauduttiin 1700-luvulla. Artikkelissa punotaan tietynlaisia yhteyksiä omaankin aikaamme havainnollistamalla, miten median kautta hankittu julkisuus voi vaikuttaa asioiden ratkaisuun. Maa- pallon muotoa 1730-luvulla tutkinut Pierre Louis Moreua de Maupertuis'ta käsittelevä kirjoitus selvittää samalla sitä, miten koros- tuneen järkeilevästi valistusajassa yritettiin suhtautua yliluonnollisiin kokemuksiin, kun Maupertuis'n haamu ilmaantui todistajalausun- tojen mukaan näkyville.

Avaus oppihistorian suuntaan

Tekijät ovat nähneet kiitettävästi vaivaa tuodakseen esiin useita valistuksen aikaisia tiedemiehiä ja filosofejia, jotka ovat saaneet aikaan merkittäviä asioita ajassaan, mahdollisesti huomiota, mutta vaipuneet sittemmin unohduksiin. Tällaisia myöhempien aikojen unohtamia henkilöitä ovat esimerkiksi matemaatikko Leonhard Euler, edellä mainittu de La Caille ja tilastotieteilijä Pehr Wilhelm Wargentin. Samalla artikkeleiden kautta luodaan kuvaa ajan tiedehistoriasta ja tieteilijöiden silloisista kansainvälisistä yhteyksistä.

Onnistuneen tietokirjan merkkeihin kuuluvat myös muutamat kriittiset havainnot.

Jäin kaipaamaan hiukan sitä, että tekijät olisivat perustelleet selvemmin, miksi he ovat valinneet esiteltäviksi juuri kyseiset tiedemiehet ja filosofit monien vaihtoehtojen joukosta. Tätä asiaa ei avata juuri sen tarkemmin esipuheessa.

Lisäksi ne, jotka halusivat saada lisätietoja kirjassa esitellyistä vaikuttajista, saavat etsiä lisäluettavaa pitkälti oman taitonsa varassa. Henkilöartikkeleissa ei ole käytetty lähdevitteitä, ja niiden lopussa olevat kirjallisuusluettelot ovat suppeita. Esipuheessa listataan toki muutamia vaitöskirjoja tai niiden pohjalta syntyneitä teoksia, mutta kirjallisuutta ei esitellä tämän tarkemmin. Tekijät tietysti mainitsevat, että hyvää tieteellistä kirjallisuutta aihepiiristä on tehty ”määrättömästi”, mikä tavallaan saattaakin antaa perusteen sille, että sen esittely tuntuu tässä tapauksessa liian työläältä. Silti jonkinlaisen kirjallisuusluettelon kokoaminen loppuun olisi ollut minusta erittäin paikallaan.

Esipuheen mukaan teoksessa tarkasteltaisiin Ranskan tapahtu- mien lisäksi ”valistusaatteiden le- viämistä Itämeren piiriin: Berliiniin, Pietariin, Tukholmaan, Uppsalaan ja vähän Turkuunkin”. Itse tekstis- sä varsinainen valistusaatteiden leviämisen kuvaus jää melko taval- la henkilöhistoriallisen kerronnan jalkoihin. Valistuksen voi tuki pää- tellä vaikuttaneen koko ajan taustalla, mutta sen aatteelliset liik- keet jäävät oikeastaan tarkemmin mainitsematta. Mielestäni tätä nä- kökulmaa olisi voinut tuoda esiin jonkin verran selvemmin henkilö- esittelyissä tai kirjoittaa jopa joi- tain väliartikkeleita, joissa aiheita olisi tarkasteltu eritellymin.

Pekonen ja Stén kirjoittavat joka tapauksessa asiantuntijan ot- teella käyttäen hyvää, ajoittain mukavan lennokastakin kieltä. Es- seekokoelmalla on merkitystä yk- sistään jo oppihistoriallisena tie- toteoksena, koska oppihistoria on jäänyt suomalaisessa historiantut-

kimuksessa unohdettuun ja vähemmän arvostettuun asemaan, mistä tekijät mainitsevat aiheellisesti jo kirjan esipuheessa. Suomenkielistä tietoa unohdetuista valistuksen ajan vaikuttajista kaaipaaville kirja on tervetullut ja paikallaan.

AKI ALANKO

Kirjoittaja on filosofian maisteri ja historiaan erikoistunut vapaa kriitikko ja toimittaja.